

Att mäta det goda livet

Christer Sanne

Samhällsbyggnad / Infrastruktur
Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm.

November 2002

GÖTEBORG 2050

www.goteborg2050.nu

Denna skrift finns att hämta som ett pdf dokument på hemsidan för projektet GÖTEBORG 2050: www.goteborg2050.nu

Projekt GÖTEBORG 2050

Postadress: Göteborg 2050; Avdelningen för fysisk resursteori;
Chalmers och Göteborgs universitet; 412 96 Göteborg;

Tel: 031-772 10 00; E-post: info@goteborg2050.nu

Att mäta det goda livet

Christer Sanne,

Docent vid avdelningen för Samhällsbyggnad/Institutionen för Infrastruktur, KTH; 100 44 Stockholm; sanne@infra.kth.se; 08- 790 7905

Inledning

Många framtidsvisioner bygger på framskrivningar av den ekonomiska tillväxten. Det kan t ex beskrivas som att vi kommer att ha dubbelt så hög levnadsstandard om 25-30 år. Detta grundas på att bruttonationalprodukten (BNP) väntas stiga med 2 à 3 procent per år. Se tabellen nedan.

Ur ett uthållighetsperspektiv är en sådan uppgift problematisk eftersom ekonomisk tillväxt hittills alltid har betytt fler ägodelar, större bostäder, längre resor osv. och därmed ökad resursanvändning. Redan idag tär den västerländska livsstilen på jordens resurser på ett icke uthålligt sätt.

Så här mycket växer en krona med olika tillväxttakt:

		20 år	25 år	30 år
Procent	+2	1:48	1:64	1:81
per år	+2,5	1:64	1:85	2:10
	+3	1:81	2:10	2:43

Den högre materiella levnadsstandarden kan visserligen nås på eko-effektivare sätt än idag. Många tekniska nyheter handlar just om bränslesnålare bilar, välisolerade hus etc. Men samtidigt ökar resandet och bostadsytorna så mycket att det äter upp vinsterna av den ökande effektiviteten. Det kan finnas en *relativ* avlänkning (*decoupling*), dvs mindre resursåtgång per BNP-enhet men bara undantagsvis den *absoluta* minskning av resursanvändningen som ett uthålligt samhälle kräver.

Varje rimlig framtidsvision bestäms av makroförändringar i samhället som är så tröga att de kan förutspås med en viss trovärdighet. Det kan t ex gälla den demografiska fördelningen, etablerade levnadssätt och samhällets infrastruktur, både den materiella i form av mönster för boende, arbetsplatser och kommunikationer, och den institutionella: organisationer, regelverk etc. Hit hör att vi kan anta att näringsliv och stat kommer att sträva efter en ekonomisk tillväxt. Förutom en inneboende dynamik i den pågående teknikutvecklingen har företagen etablerade expansionsintressen och det finns en uttalad politisk vilja att åstadkomma en BNP-tillväxt – även om politiken utger sig för att handla om människors välfärd.

Tillväxten kritiseras dock av många därför att den tycks ha ett högt pris, både i form av miljöförstöring och tidspress och stress. En tillväxt som är ekologiskt uthållig – och även "socialt uthållig" även om detta inte är i fokus här – kräver därför en speciell inriktning. Konventionella framtidsbilder som utmynnar i en materiellt överflödande situation är inte förenliga med den nödvändiga resurssnålheten. En alternativ möjlighet kunde vara att tillväxten i stället tar formen av en högkvalitativ och miljömässigt skonsam konsumtion. Man kan också tänka sig att tillväxten (bokstavligt talat) inte materialiseras utan byts ut mot ökande fri tid genom att arbetsvolymen minskar (genom kortare arbetstid per person).

Dessa olika möjligheter aktualiserar grundläggande frågor om vad det goda livet innebär och vad framsteg innebär. Denna uppsats kan inte återge den långa filosofiska och samhällsvetenskapliga tradition som diskuterar detta utan fokuserar på konsumtionen (som uttrycks i tillväxten): Vad är det som åstadkommer konsumtionsökningen och hur har konsumtionen förändrats det senaste halvsekle (avsnitt 1)? Kan vi mäta konsumtionen och dess nytta (avsnitt 2)? Kan vi mäta framstegen (avsnitt 3)? Och kan vi veta om framstegen gjort människor lyckligare (avsnitt 4)? Alla dessa frågor leder upp till en sammanfattande diskussion: måste kraven på en uthållig utveckling innebära sämre möjligheter att höja välfärden och förverkliga det goda livet de kommande femtio åren?

Läsanvisning

Den jäktade läsaren föreslås gå till avsnitt 4 (eftersom detta innehåller särskilt tankeväckande stoff) samt slutdiskussionen och i andra hand läsa avsnitten 1-3 som främst utgör en plattform av mer teknisk karaktär. Eftersom uppsatsen ingår i ett projekt som syftar till att beskriva Göteborg 50 år från nu så redovisas statistik, där så är möjligt, lika långt tillbaka, dvs från omkring 1950.

1. Bakom framsteg och utveckling: Ökad produktionsförmåga

Framstegen i levnadsstandard sedan den industriella utvecklingen började, för 200 år sedan, beror i första hand på ökad avkastning per arbetad timme, dvs högre arbetsproduktivitet. I grunden ligger vetenskapliga framsteg, teknikutveckling, högre kunskapsnivå och bättre hälsa bland de anställda samt institutionella förändringar. Inom alla verksamheter har man lärt sig att använda bättre metoder, fått tillgång till bättre material och snabbare och effektivare maskiner, organiserat arbetet bättre etc. Detta är den överskuggande trenden; den s k "teknikfaktorn" utgör den viktigaste faktorn (medan t ex arbetsinsatsen är förvånansvärt oföränderlig över en lång tid – se figur 1). Kritiker, inte minst i den aktuella debatten om ökade sjukskrivningar, pekar dessutom på hur arbetsformerna pressar fram högre produktivitet (på bekostnad av de anställdas villkor): många anställda drivs till en ökad arbetstakt, arbetsdagen har blivit tätare med färre pauser och mångas arbetsschemata har blivit allt mer anpassade till efterfrågan (t ex butikspersonal i relation till kundtillströmningen). Den genomsnittliga produktiviteten i ekonomin ökar också när lågproduktiva näringsgrenar slås ut och ersätts av mer högproduktiva.

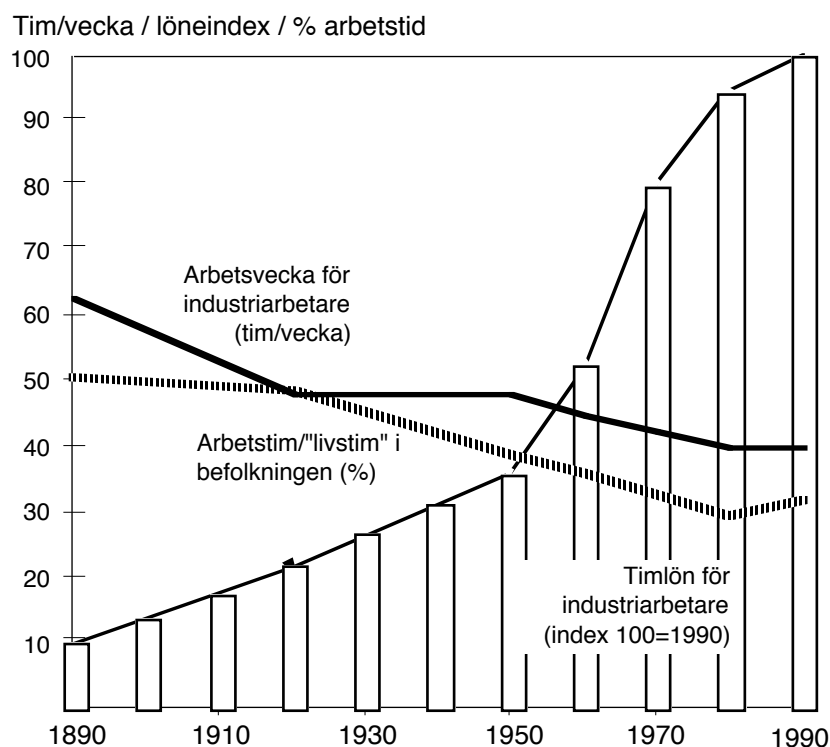
Framstegen i ökad arbetsproduktivitet har ofta parats med ökade insatser av andra slag så att energi- eller råvaru-produktiviteten har sjunkit. Därmed väcks den centrala frågan om framstegen är uthålliga eller om de leder till ett överutnyttjande av naturen, både som källa för resurser och som mottagare av avfall.

Ett uttryck för den ökade produktiviteten är att timlönerna inom industrin ökat trefalt under den senaste 50-årsperioden (och tiofalt under en hundraårsperiod) – se figur 1.

Andra löner har i stort sett följt industrins. Som figuren visar har alltså det mesta tagits ut som materiell standard; arbetsinsatsen per person under samma period har bara minskat med ungefär en tredjedel. Därför har konsumtionen per person från 1950 till sekelskiftet en tredubblats; under 1900-talet nästan tiodubblats enligt nationalräkenskaperna.¹

Produktiviteten har dock ökat i varierande grad för olika typer av verksamheter. Industrin har rationaliserats kraftigt genom "mekanisering", "automatisering" och "robotisering". Datorer har också gjort det möjligt att rationalisera mycket traditionellt kontorsarbete, lagerhållning och distribution. För vissa verksamheter, som byggande, finns det dock tydliga gränser eftersom det man ska tillverka inte kan krympas i storlek eller standardiseras.

¹ Egentligen BNP/capita. Mer om mätproblem av konsumtion i nästa avsnitt.

Figur 1. Ett hundraårsperspektiv på produktion och arbetstid. Produktivitetens ökning har till största delen tagits ut som ökad lön med tiodubblad timlön för industriarbete. Arbetets omfattning har bara minskat med en tredjedel (skalan på höjdxeln beskriver, förutom löneindex, dels normal veckoarbetstid i timmar, dels hur stor andel av allas tid som utgör lönearbete). Se vidare (Sanne 1995).

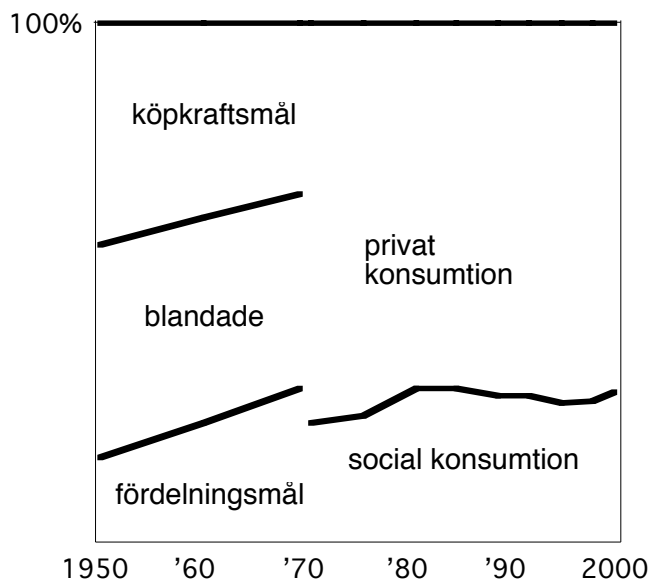
En stor grupp verksamheter kan inte heller rationaliseras med tekniska medel i samma grad därför att de innebär tankearbete eller därför att de är person-till-person-tjänster som i extrema fall just innebär att ge av sin tid. Att formulera tankar till en text kräver i stort sett samma tid som på gåspennans tid (även om datorerna – när systemen fungerar – gjort hantverket smidigare). Frisörens arbete går bara att snabba upp marginellt med maskiner. Att förmedla kunskap till elever, att handskas med daghemsbarn, vårda patienter eller framföra en teaterpjäs är i stort sett att erbjuda sin tid; tekniken spelar bara en marginell roll. Därför är också utrymmet för rationaliseringar (utan att försämra tjänstens kvalitet) begränsat.

I en ren marknadsekonomi skulle dessa skilda villkor leda till att varor sjönk i pris medan persontidsberoende tjänster blev dyrare – mer om detta nedan. Då antas lönenivåerna utvecklas ungefär likartat över hela arbetsmarknaden vilket förefaller rimligt. Vissa verksamheter kommer efter hand att slås ut. Så har t ex tvätterier (för hushållens behov) i stort sett försvunnit liksom många andra hushållstjänster. Denna trend blir särskilt utpräglad om inkomstfördelningen är så jämn som i Sverige eftersom det gör privata person-till-person-tjänster dyra.² Förändringar i pris och i sociala

² Personliga tjänster, t ex dörrvakter eller parkeringsvakter är vanligare i USA där löneskillnaderna är större. I Sverige bidrar också av det höga skatteuttaget som skapar "skatteklar". Det är en bakgrund till den sk pigdebatten.

förhållanden betyder också att synen på levnadsstandard – t ex vad som är lyx och vad som är normalt – förändras över tiden. För 70 år sedan var hembiträden vanligare än privatbilar.

Att vi fortfarande har tillgång till persontjänster till överkomliga priser beror främst på att den offentliga sektorn tillhandahåller utbildning, vård, omsorg och exklusiva kulturtjänster som teater, opera och klassiska konserter – tjänster som till stor del bekostas via skattsedeln. Dessa välfärdsambitioner ledde till att mellan 1950 och 1970 växte både andelen konsumtion med fördelningsmål, t ex skola och vård, och andelen subventionerade nyttigheter, såsom bostäder, medan andelen konsumtionen direkt baserad på köpkraft krympte – se figur 2. I absoluta tal växte ändå även den delen i omfattning. Från 1970 finns bara uppgifter som fördelar konsumtionen mellan privat och social (där det senare är de "delar av den offentliga produktionen som direkt kommer hushållen till del"). Under 70-talet växte fortfarande dess andel och nådde ca 30% år 1980. Därefter har andelen legat mellan 27 och 30%. Denna stagnation innebär i verkligheten att en nedgång i utbudna tjänster inom social konsumtion i förhållande till den privata konsumtionen eftersom priset på persontjänster tenderar att öka snabbare än på materiell konsumtion (som den privata mest består av).³

Figur 2. Konsumtionen 1950-2000 efter fördelningsprincip.

Sammanfattningsvis har mycket stora framsteg gjorts i vår välfärd tack vare den tekniska utvecklingen (och i viss mån även på grund av ett ojämnt globalt utbyte), inte minst indirekt genom att detta gett utrymme för offentliga välfärdstjänster. Politiken har under denna tid dominerats av en dragkamp om fördelningen av löner, skatter och offentliga tjänster. Nu seglar miljö- och resursfrågor upp som ännu en faktor att beakta genom att skalan på produktionen och konsumtionen blivit så stor och därmed

³ Data: (Sanne 1995) samt bearbetade nationalräkenskaper. Social konsumtion enligt SCB 1987:65.

resursförbrukningen och nedsmutsningen. Framstegen måste alltså bedömas i relation till de ekologiska risker som de innebär. Först ska dock problemen med att mäta konsumtionens utveckling diskuteras.

2. Att mäta privat konsumtion och dess nytta

Välståndet har alltså stigit genom ökande konsumtion under en lång följd av år. I grova drag motsvarar ökningen ekonomins tillväxt: en tredubbling per person under det senaste halvsekle (1950-2000); under hela seklet nästan en tiodubbling. Hushållens konsumtion av varor och tjänster är ett viktigt mått på välståndet (som i sin tur ofta likställs med välfärden). Det är dock flera problem förknippade med detta som brukar förbigås i ekonomiska rapporter och prognoser. Fyra frågor av mycket olika karaktär kommer att diskuteras:

- är all konsumtion välfärdshöjande?
- vad mäts och vad faller utanför? – om gränssnitten
- beskriver priset konsumentens nytta och värdering?
- hur mäter man en konsumtion som ständigt förändras?

Den offentliga sektorns tjänster eller varor innefattas inte i det följande. Den informella ekonomin ingår inte i räkenskaperna – se nedan om gränssnitt!

Defensiv konsumtion

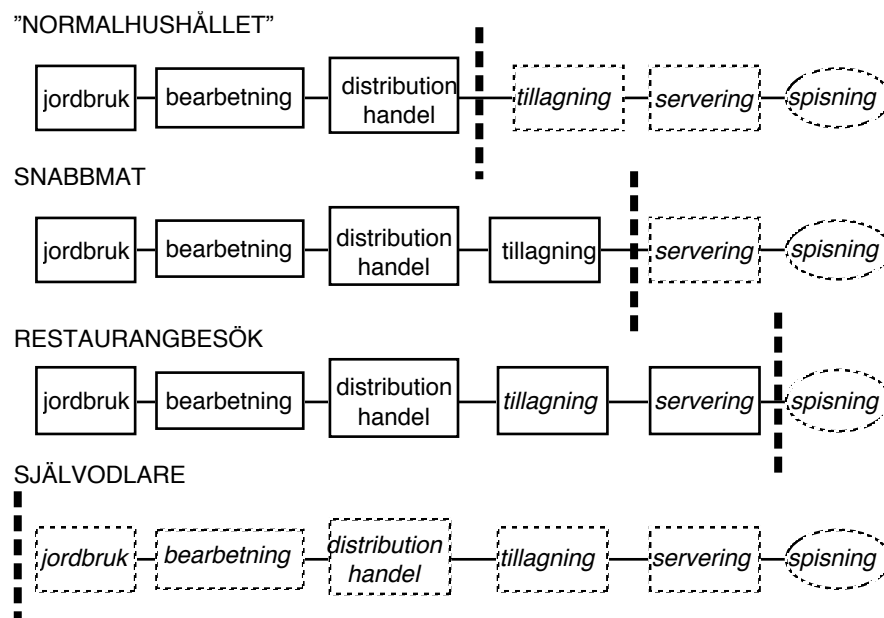
Ett grundläggande ekonomiskt antagande är att konsumtion höjer välfärden. Ofta är dock konsumtionen "defensiv" i så måtto att den bara kompenserar ett dåligt förhållande, inte höjer välfärden. Treglasfönster dämpar trafikbullret (men minskar också energiförlusterna). När det kranvattnet försämras "måste" man övergå till bordsvatten etc. Man kan också tvingas äga bil och göra långa arbetsresor därför att arbetsplatserna har förlagts på ett för den enskilde opraktiskt sätt. Bara i ett snävt perspektiv är konsumerandet välfärdshöjande. Begreppet "defensiv konsumtion" kan ändå förefalla oprecist men det pekar framför allt på att det i en viss situation ofta finns mer än en välfärdshöjande åtgärd. Den bästa lösningen kan vara en reglering eller en kollektiv åtgärd men paradoxalt nog är det ofta bara den individuella åtgärden som registreras och därmed blir en del av tveksam "ekonomisk tillväxt". Detta dilemma fångas upp av mätningar av ISEW/GPI som räknar bort "defensiv" konsumtion – se vidare nedan.⁴

Gränssnitten: När mäts konsumtion och när inte?

Nationalräkenskaperna beskriver den formella ekonomin – marknadsförd konsumtion och betalt förvärvsarbete.⁵ Detta formella system har en informell motsvarighet i hushållen. Tillsammans bildar det en "försörjningskedja" (*chain of provision*, se (Gershuny 1987)) där råvaror, mellanprodukter och arbete länkas till en konsumtion som ofta beskrivs bäst som en slutlig "tjänst".

⁴ En annan aspekt (som jag inte behandlar) är om all konsumtion är nyttig även om individen åstundar den; den frågan reses ofta för droger, rökning etc.

⁵ Offentlig konsumtion (som saknar marknadspris) införs genom att addera kostnaden för utförda tjänster.

Figur 3. Försörjningskedjan för att äta med olika gränssnitt för att mäta den formella konsumtionen.

Försörjningskedjorna börjar vanligen i den formella ekonomin och slutar i den informella som när normalhushållet i huvudsak köper sin mat men lagar den själv, utanför den formella ekonomin. Den formella konsumtionen bokförs vid ett gränssnitt som dock kan skifta, beroende på strukturer och organisation. Snabbmat och restauranger flyttar snittet åt höger; för självodlaren ligger hela kedjan utanför den formella ekonomin. Den ekonomiska organisationen förändras så att en annan konsumtion registreras. Därför är den formella konsumtionen ett partiellt och osäkert mått på vad människor tillgodogör sig, den slutliga tjänsten (ätandet), och därmed deras reella levnadsstandard.

På flera områden producerar också hushållen tjänster som tidigare köptes därför att den tillverkande industrin har kunnat erbjuda god, med tiden allt billigare maskinell utrustning. Tvätterier ersätts med tvättmaskiner. Hit kan också räknas bilar som klarar transportbehovet, TV/video för underhållning, disk- och beredningsmaskiner i köket, "power tools" för hemmasnickaren etc. Det är innebörden i "själv tjänstesamhället" som beskriver en trend där hushållet i viss mån blir en producerande enhet. Baksidan av detta är en trend att uppgifter överförs på hushållen för att företagen ska kunna rationalisera. I ett skede beskrevs detta som en "IKEA-effekt" med uppenbart rationella

drag: hushållen sparade pengar genom att utföra monteringsarbetet. Ett annat exempel är bankernas införande av Internet-tjänster, något som däremot har väckt motstånd eftersom många kunder ser det som ett sätt att lasta över arbete på dem utan det gagnar dem.

Det har uppskattats att det obetalda arbetet, främst i hushållen, är av samma omfattning som det betalda. Däremot är det nästan omöjligt och knappast meningsfullt att försöka sätta ett ekonomiskt värde på detta arbete eller på de konsumtionstjänster som det skapar. I stället kan vi se på detta som ett livsmönster som uppstår i ett samspel mellan yttre krav och förutsättningar och hushållens önskemål om hur de vill forma sina liv. Man lagar mat, bygger om sitt hus eller vårdar bilen både därför att det är praktiskt och ekonomiskt och en tillfredsställande aktivitet.⁶

Pris, värde och nytta

Att jämföra välståndet över tiden via konsumtionen förutsätter att priset motsvarar konsumenternas nytta. Detta är dock problematiskt på flera sätt. Första steget måste bli att räkna bort inflationen. Priset bestäms också av den tekniska och sociala utvecklingen. Om en vara blir billigare (eller dyrare) att tillverka och sälja påverkas priset men det måste betraktas som en mycket grov förenkling att tro att människor därför skulle värdera den lägre (eller högre). Ett konstruerat exempel visar problemet:

Antag en konsumtion som består av två varor, mat och radioapparater. Under en period stiger matpriserna med 10% medan radioapparaterna blir billigare (-40%) därför att produktionsförutsättningarna förändras. Konsumenterna kan då köpa lika mycket av båda varorna inom samma budgetram (rad 3 i tabell nedan). Den totala nyttan för konsumenten bör vara oförändrad. Enligt ekonomisk teori (och kanske erfarenhet) är det dock troligare att konsumenterna anpassar sina inköp till de nya priserna så att de köper mindre mat och fler/bättre radioapparater. Det kan fortfarande ske inom samma budgetram men de får mindre mat och mer radioapparater i fysisk mening (eller kvalitet). Med den värdering som de ursprungliga priserna skulle innebära leder detta till en högre nytta (ca 102,3 kr) än köpesumman (100 kr):

varutyp	mat	radio	summa
ursprunglig konsumtion	80 kr	20 kr	100kr
prisförändring	+10%	- 40%	
ny kostnad för samma varumängd	88 kr	12 kr	100 kr
antagen prisanpassad konsumtion (inom budget)	85 kr	15 kr	100 kr
"värde" av anpassad konsumtion enligt tidigare priser	77,3 kr	25 kr	102,3 kr

Datorer är paradexemplet på hur en viss kvalitet kostar mindre; här kan man t o m få mer för mindre. Nyttan stiger utan att det registreras som en välståndshöjning.

⁶ Många försök att värdera det obetalda arbetet går ut på att jämföra med motsvarande arbete/tjänst i den formella ekonomin. Bäst fungerar de då det finns direkt jämförbara varor att köpa, t ex i fråga om jakt, hemodling och liknande aktiviteter (inkl hembränning!) men även här haltar försöken. I mångas livsmönster ingår också att sortera sina sopor för att lämna en del till återvinning. Marian Radetzki hävdar dock i en provokativ rapport att detta är samhällsekonomiskt förkastligt eftersom insatsens värde är större än vinsten (åtminstone på marginalen). Här möts uppenbarligen två helt skilda synsätt. (Radetzki 1999)

Motsatsen gäller för varor och tjänster vars pris stiger utan motsvarande kvalitetsförbättring. Vissa privata personliga tjänster – biobiljetter, hårklippning, bilmontörskostnad, hushållstvätt – har fördyrats påfallande snabbt.⁷

Att mäta en föränderlig konsumtion

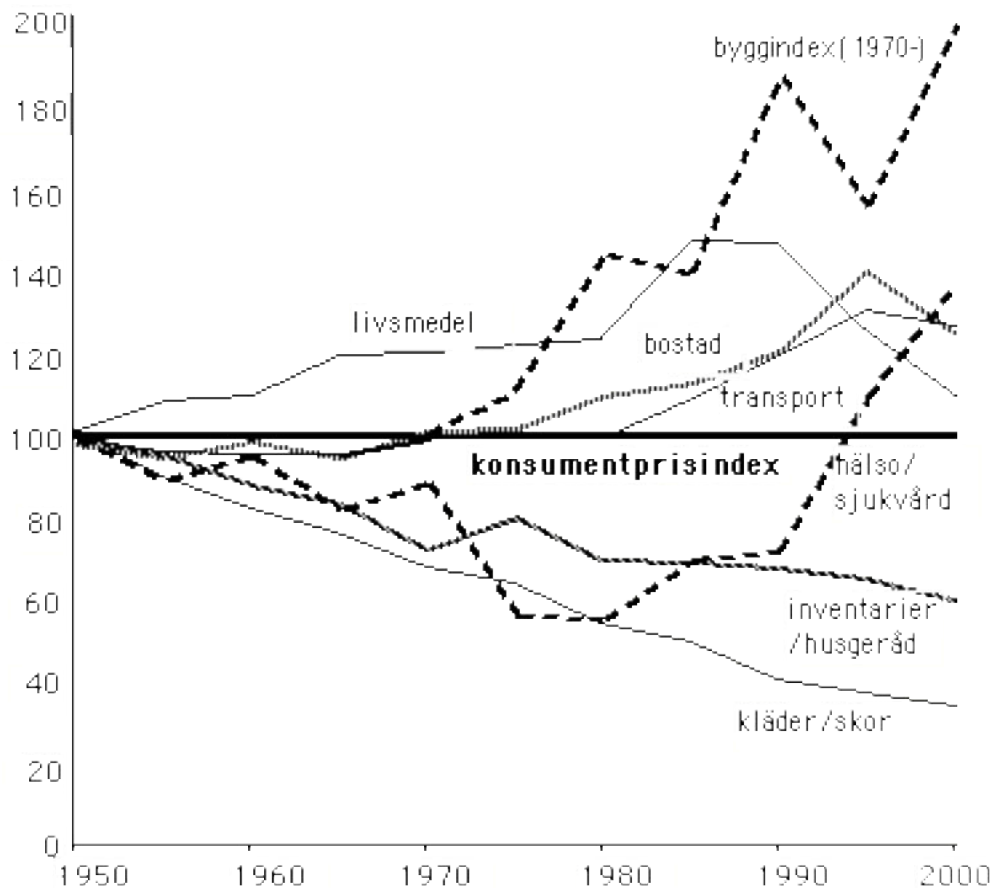
Levnadsstandarden mätt som konsumtion förutsätter att konsumtionens omfattning kan jämföras över tiden. Då uppstår inte bara problem med pris(värde)förändringar utan också med konsumtionens sammansättning. Mätningar av konsumtionens förändringar omfattar både pris och kvantitet för varor/tjänster. Figur 4, på nästa sida, visar hur prisindex för vissa varu/tjänstegrupper förändrats i förhållande till genomsnittligt konsumentprisindex. Här ser vi alltså

- att vissa grupper blivit betydligt billigare – kläder och skor kostar relativt sett mindre än hälften av vad de gjorde 1950. Hit hör också utpräglat rationaliseringsbara varor som elektroniska produkter. Prisfallet på många varor kan också förklaras med att arbetsintensiv produktion förläggs till låglöneländer.
- bostadskostnaden har ökat måttligt men det beror i hög grad på subventioner och skatter; byggnadsindex visar att byggandets prisutveckling mer liknar persontjänsterna, dvs byggandet är svårt att rationalisera (och inte lika utsatt för global konkurrens).
- hälso/sjukvård: ett prisfall förbyttes efter 1980 i en mycket kraftig uppgång; de välfärdstatliga ambitionerna urholkades genom politiska beslut att höja avgifterna.

Stora förändringar sker även inom grupperna och påverkar t ex matvanorna även om traditioner samtidigt verkar återhållande.

⁷ I nationalräkenskaperna används begreppet volym för priser/värden och står inte för de fysiska volymer (eller specifika kvaliteter) av varor och tjänster som är till nytta för konsumenten (liter mjölk, antal radioapparater av viss kvalitet etc).

Att mäta prisutvecklingen när varorna förändras innebär att länka jämförelser i en kedja över många år där jämförelsen ska omfatta både prestanda och mer svårbedömda kvaliteter som livslängd mm. Givetvis blir resultatet osäkert.

Figur 4. Prisutveckling för konsumtionsgrupper 1950-2000 jämfört med genomsnittligt konsumentprisindex samt byggindex.⁸

Konsumtionens sammansättning förändras också successivt. Under senare delen av 1900-talet har bostadsandelen blivit allt större medan både mat och kläder/skor upptar en mindre del av hushållets budget. Detta har till en del sin grund i den beskrivna prisförändringen – det har blivit billigare att klara (samma) klädbehov men dyrare att bo – men kanske också på att man med en högre allmän levnadsstandard väljer en annan konsumtion (t ex högre bostadsstandard framför högre matstandard).

Det bör påpekas att konsumentprisindex (som blir underlag för att beräkna inflationen) i varje tidpunkt ska avspegla prisnivån för en "varukorg" med den typiska aktuella konsumtionen. Genom att konsumenterna undviker varor med stigande priser och söker sig till dem med sjunkande – inom de ramar som vanor och kultur sätter – bör innehållet i varukorgen förskjutas mot varor/tjänster med långsammare prisutveckling. Om man antar opåverkade värderingar innebär detta förfarande att man underskattar

⁸ Detta bygger på skedjeindex där underlaget kontinuerligt förändras genom att "varukorgen" omdefinieras. Vidare har grupperna successivt omdefinierats vilket innebär att data bör tolkas försiktigt. "Transport" är före 1980 det ovägda genomsnittet av "resor" + "motorfordon".

levnadsstandardens utveckling. Konsumenterna får ut mer i fysiska/kvalitativa termer som inte avspeglas i priserna.

3. Att mäta framsteg

Det moderna, demokratiska samhället sätter mål för sin utveckling, inte bara för den ekonomiska tillväxten och den materiella standarden utan också i frågor som tryggad försörjning, sociala förmåner, möjlighet till utbildning etc. Detta kan sammanfattas under begrepp välfärdssamhället. Själva begreppet "välfärd" har dock skilda användningar:

Välfärd har olika betydelser i olika sammanhang:

- den snävaste är samhällets åtaganden för social trygghet, omsorg, utbildning etc.
- **välfärdsekonomi** beskriver hur samhällsnyttan kan optimeras ekonomiskt (och då, paradoxalt nog, utan hänsyn till vem som gagnas).
- **välfärdsstaten**, slutligen, strävar till att åstadkomma ett gott samhälle för medborgarna (med de begränsningar som kommer av oviljan att definiera det goda samhället).

Framstegen i välfärdssamhället försöker man mäta på flera olika sätt. Genombrottet för nationalräkenskaper kring andra världskriget innebar att ekonomiska mått som nationalproduktens – och därmed konsumtionens – ökning – "tillväxten" – blev ett allt viktigare uttryck för samhällets utveckling. Framstegen på vissa områden, t ex på skolan eller vården, kom till att börja med att mätas som utbudet i reformerna och tjänsterna (sjukhusplatser etc).

Sverige blev, genom 1950- och 60-talens "gyllene år" av ekonomisk tillväxt, ett konsumtionssamhälle. Men den gängse föreställningen om framsteg genom högre välstånd blev också attackerad och inte främst för att vara materialistisk. Framför allt pekade många samhällskritiker på 60- och 70-talen på "den ofärdiga välfärden": kvarvarande brister i levnadsförhållandena för stora grupper mitt i det materiella överflödet. Kraven att alla skulle få del av den högre välfärden ledde till en pånyttfödelse för en "behovens politik". Det förutsatte att levnadsförhållandena beskrevs i fler dimensioner än konsumtionen. Man vill också visa hur välfärdsreformerna påverkade människors vardagsvillkor snarare än hur mycket tjänster eller förmåner som erbjöds – inte antalet sjukhusplatser utan hur tillgänglig sjukvården var.

Kritiken ledde omkring 1970 till "levnadsnivåstudier"⁹ som skulle vara konkreta nog för att möjliggöra politisk handling. Samtidigt fick de inte vara alltför styrande. Det fanns en klar skepsis emot utopier som skulle förverkliga "det goda livet". Samhällsfilosofen Karl Popper hade varnat för att försök att skapa det goda samhället ofta lett till förtryck (Popper 1945). I hans anda ville man avstå från att försöka formulera vad det goda livet innebär och i stället betona vikten av att undvika och arbeta bort onda förhållanden i en stegvis reformpolitik. På det hela taget kan en sådan Poppersk förbättring i små steg

⁹ Ursprunget var den s k Låginkomstutredningen som senare omformades till de periodiska Levnadsnivåundersökningarna (LNU) som utförs av Institutet för Social Forskning (SOFI). SCB gör parallellt årliga Undersökningar av levnadsförhållanden (ULF).

sägas ha varit framgångsrik. Samhällen som Sverige har successivt lyckats råda bot på en rad uppenbara sociala missförhållanden.

Ett problem i dessa välfärdsräkningar var att man inte kunde gå direkt på att tillfredsställa människors behov eftersom dessa varierade och, som låginkomstutredaren Sten Johansson skrev, "Ett välfärdsbegrepp baserat på individens tillfredsställelse med sin situation registrerar således den fattiges fördragsamhet liksom den rikes missnöje" (Johansson 1970). För svenska studier valde man därför att inrikta sig på individens *faktiska villkor* vilka kunde bedömas efter en och samma mall. Det innebar att mäta individens förfogande över "resurser" med vilka hon kan "styra sina livsvillkor". Resurserna beskrivs med nio välfärdskomponenter – hälsa, arbetsförhållanden, ekonomiska tillgångar, utbildning, familjeförhållanden, bostad, säkerhet, rekreation och kultur samt "politiska resurser". Tanken är att människan är en handlande varelse som väljer att utnyttja sina resurser efter eget skön.¹⁰

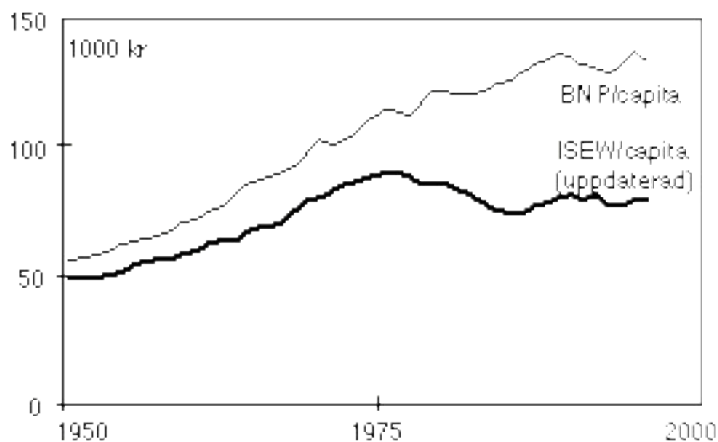
Detta resursbegrepp kan ändå anses laddat med konsumtion (om än i vid mening). Flera av de nio komponenterna beskrivs direkt som "konsumtionskomponenter" med individen som en konsument som tillfredsställer sin behov av materiella ting och offentliga tjänster för vilka "allmänt accepterade krav" är lätta att uttrycka. Vikten av resurser betonas "för att kunna stå sig i konkurrensen om varor och tjänster" (ibid). Så långt blir skillnaden mellan att mäta inkomst- och levnadsnivå ganska liten. Urvalet av komponenter och framför allt indikatorer tycks innebära en tolkning av "det goda livet" och då i en speciell tappning. Den idealbild som tonar fram, skriver Sandstedt (Sandstedt 1986), är en gift man i socialgrupp I.

Det har också framförts (bl a av Sandstedt och Allardt) att välfärd beskrivet på detta sätt fått en alltför individualistisk framtoning som bl a bortser från betydelsen av social gemenskap. Allardt menar också att levnadsnivåundersökningar av detta slag är alltför inriktade på individförhållanden. Frågor om rättvis fördelning eller en oförstörd natur – som är kollektiva till sin natur – påverkar också individens välbefinnande och därför borde innefattas i levnadsnivån. Även Jacobs pläderar, i ett aktuellt sammanhang, för "quality of life" som innefattar sociala nyttigheter som gör samhället bra att leva i, t ex en god miljö, i motsats till ren konsumtionsförmåga. (Jacobs 1997)

Ett ytterligare kriterium för levnadsnivåundersökningarna var att hålla sig till "sådana problem som kan påverkas med politiska beslut, problemområden där det finns utbyggda institutioner" (Johansson 1970). Därmed kom man t ex att förbise fri tid som en välfärdsfaktor – ansvaret för sjukvård eller trygghet till liv och lem är handläggs av offentliga verk som sjukvården och polisen men det har aldrig funnits ett Tidsanvändningsverk!

¹⁰ Sten Johansson ville undvika att ta ställning till människors uppfattning om behov men var ändå är inte främmande för att "det eftersträvarsvärda i sista hand ses som behovstillfredsställelse" förutsatt att behovsbegreppet "görs tillräckligt vidsträckt så att det innefattar inte bara fysiologiska utan också psykologiska och kulturella behov".

Under 80- och 90-talen har tanken på ekonomisk tillväxt åter intagit en dominerande politisk roll. Studierna av levnadsförhållanden pågår dock fortfarande (för resultat se nedan) men har kanske mindre styrande effekt. Även internationellt (i FN-regi) studeras olika länders utveckling; Sverige brukar hävda sig väl i det s k Human Development Index som ett av världens bästa länder att leva i. Det betyder dock också att detta index inte kan ge något tydligt incitament för den inrikes politiken.¹¹ Det växande intresset för uthållig utveckling har åter uppväckt ett intresse för mått på framsteg och samhällsutveckling. Ett exempel är betoningen av livskvalitet – för en brittisk studie se Jacobs ovan.

Figur 5. BNP och ISEW per capita i Sverige 1950-2000. Efter (Stymne 2000)

Ett annat exempel på hur uthållighetsfrågor påverkar synen på framsteg är strävan att finna mer relevanta utvecklingsmått än bruttonationalprodukten (BNP) per capita. Det mest intressanta av dessa är ISEW eller GPI¹². Detta mått inkluderar bl a poster (avdrag eller påslag) för förbrukning av naturresurser, obetalt arbete, påtvungen "defensiv" konsumtion (som arbetsresor och bullerskydd) som inte bidrar till välfärden. Där BNP strikt följer nationalekonomiska kriterier försöker ISEW/GPI i stället att sortera vad som är bra och dåligt i ett vidare perspektiv. Det har visats för många högt industrialiserade länder att BNP och GPI ökade parallellt fram till omkring 70-talet men att GPI därefter planat ut eller sjunkit medan BNP fortsatt att stiga; detta tolkas som att dessa länder inte längre ökar i välfärd trots ekonomisk tillväxt. Detta visas i figur 5 för Sverige. De två måtten följs åt till omkring 1975 varefter ISEW/capita stagnerar trots att BNP/capita fortsätter att öka.

En annan tendens är att trots allt ge större utrymme för subjektiva omdömen om "lycka". En mycket stor mängd studier – en databas rymmer mer än 3000 rapporter från

¹¹ Human Development Index är en sammanvägning av genomsnittlig livslängd, skolgång/läskunnighet och konsumtion. För de mest utvecklade länderna (med hög livslängd och full läskunnighet) ger detta index relativt litet utslag jämfört med BNP; däremot finns andra index som betonar jämlikhet, kvinnors ställning etc. Se vidare Human Development Report från UNDP som utkommer årligen.

¹² Index of Sustainable Economic Welfare, sedermera omdöpt till General Progress Index.

över hundra länder¹³ – har prövat hur människors rapporterade lycka – eller "livstillfredsställelse" (*life-satisfaction*) är kopplad till olika livsvillkor, inkl materiell rikedom (se vidare nästa avsnitt). Veenhoven (som står för databasen) menar att lycka har två aspekter, dels en känslobaserad (affektiv) hedonistisk upplevelse som följer av att inbyggda behov tillgodoses, dels en reflekterande (kognitiv) tillfredsställelse (*contentment*) att livet motsvarar ens förväntningar (och som till stor del styrs av jämförelser med hur andra har det). (Veenhoven 1991)

Sammanfattningsvis bedöms alltså samhällets framsteg med en rad olika begrepp. Följande tabell sammanfattar den *huvudsakliga* betydelsen av några, från det mest materiella "levnadsstandard" till "lycka". "Välfärd" intar en central roll men har, som sagt, i sig flera betydelser.¹⁴

begrepp	betydelse	mätetal
levnadsstandard	tonvikt på materiella förhållanden och ekonomiska resurser	BNP/capita, inkomst
välstånd	i stort lika med levnadsstandard; möjligen mer individualistisk klang	inkomst, konsumtionsutrymme
levnadsnivå	innefattar även icke-ekonomiska faktorer som hälsa, bostadsförhållanden etc	index eller uppsättning indikatorer
välfärd	mångtydigt – se box ovan! Ofta lika med levnadsnivå; ibland också mer generell, politisk term	som ovan (eller dimensionslöst)
livskvalitet	kan vara <i>subjektivt</i> , t ex medicinskt, som välbefinnande, frihet från obehag eller <i>existentiellt</i> , i överensstämmelse med uppfattning om livsmål eller ungefär lika med välfärd	(enkät)svar
lycka	upplevelse/känsla	(enkät)svar

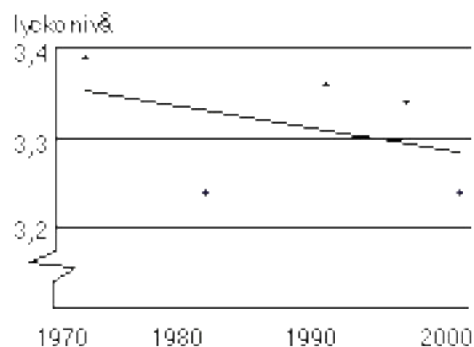
¹³ Se World Database of Happiness <http://www.eur.nl/fsw/research/happiness/>

¹⁴ En tongivande välfärdsforskare, Erik Allardt, har använt en annan begreppsapparat som särskiljer behov av materiella resurser ("Att Ha") från behov av relationer till andra och till omgivningen ("Att Älska, Att Vara"). Båda anser han vara objektivt mätbara och välfärdsskapande. Därutöver beskriver han lycka som den subjektiva upplevelsen av att tillgodose dessa behov. Därutöver definierar han levnadsnivå för allt som gäller materiella resurser medan livskvalitet står för relationer, både objektivt och subjektivt:

	välfärd: tillgodosedda behov av	lycka: subjektiv upplevelse av
levnadsnivå	materiella resurser: "Att Ha"	materiella resurser
livskvalitet	relationer i samhälle och till naturen: "Att Älska, Att Vara"	relationer

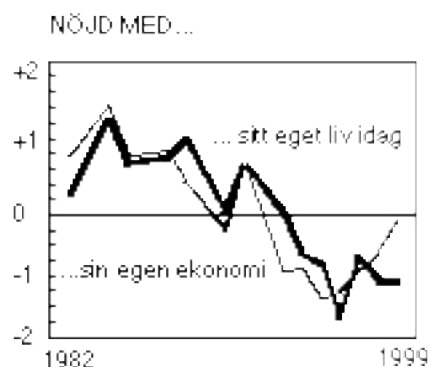
4. Leder utvecklingen till ökad lycka?

Har den ökande konsumtionen och andra eftersträvade samhällsförändringar lett till större välfärd, lycka eller något jämförbart begrepp? Att ekonomisk tillväxt ökar välfärden har varit underförstått och kunde också bekräftas av indikatorerna i de tidiga levnadsnivåstudierna (på 70-talet). Idag går det dock att peka på en rad tecken på att samhällsutvecklingen *inte* går i en positiv riktning. Det är svårare att hitta bekräftelser på att stigande materiellt välstånd i de rika länderna verkligen gör människor mer nöjda.

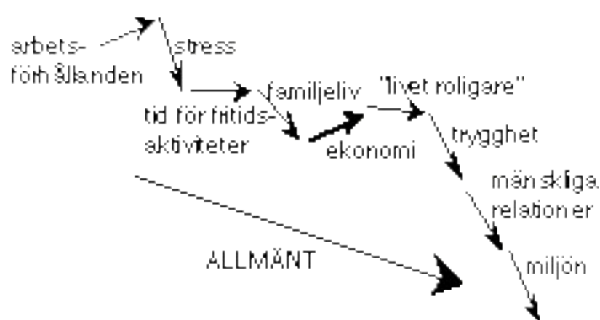
Figur 6. Rapporterad genomsnittlig lyckonivå från fem studier i Sverige 1972-2000

En sammanställning av "lyckostudier" för Sverige från 1972 till idag – var man anser sig stå på en 4-gradig lyckoskala – visar t ex en svagt fallande trend – se figur 6. Jämförande internationella studier visar också att sambandet mellan inkomst och upplevd lycka är mycket svagt i rika länder (och måttligt i fattiga länder). De ger bara ett svagt stöd för att människor i rikare länder är mer nöjda. Jämförelser över tiden i samma land (som i figur 6) visar inte heller stigande tillfredsställelse i takt med ökande välstånd – i USA är den t o m tydligt sjunkande.

Figur 7 Livstillfredsställelse i Sverige 1982-1999. Efter FSI.¹⁵

En andra undersökning, om livskvaliteten de senaste ca 20 åren, bygger på ett frågebatteri med ett tiotal livsområden (och en helhetsbedömning). Se figur 7. Även här är tendensen negativ; den sammanfaller även med uppfattningen om den egna ekonomin utom under de senaste åren. Båda dessa trender (och särskilt den senare) kan naturligtvis förklaras som ett utslag av ökande anspråk eftersom de ekonomiska resurserna har ökat avsevärt; de är dock mer snedfördelade idag.

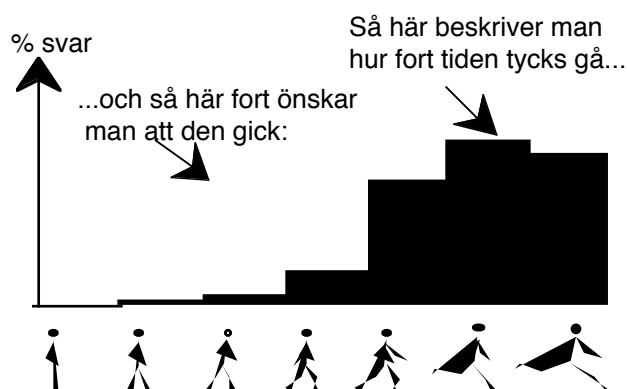

Figur 8. Hur har livet förändrats på 30 år (1965 - 1995)

En tredje undersökning – om hur man anser att livet förändrats de senaste 30 åren – visar att man ser positivt på utvecklingen i några avseenden, däribland ekonomin, men negativt i de flesta andra. En sammanfattande åsikt är att utvecklingen varit negativ (figur 8).¹⁶

¹⁵ Materialet från FSI, Forskningsgruppen för Samhälls- och Informationsstudier, som löpande genomför enkäter i många samhällsfrågor.

¹⁶ Detta är en tolkning av ett opublicerat enkätmaterial från TEMO, beställt men ej publicerat av FLT, kallat Det Svenska Folkhemmet, Delrapport 1: Arbete och fritid, maj 1995. Pilarnas lutning avspeglar styrkan i svaren. Ingen vägning av delområdenas betydelse har gjorts utan "ALLMÄNT" avspeglar svaren på en egen fråga. Frågorna även ställda till yngre som redovisar sin föreställning om tidigare förhållanden.

Figur 9. Hur fort tycks tiden gå och hur fort skulle man önska att den gick?

En annan undersökning (från Tyskland, utförd både 1975 och 1995 med samma resultat) behandlar hur man upplever tidens gång och önskat tempo (figur 9). Frågeställningen är enkel men resultatet talande. Som figuren visar är skillnaden stor. Utöver figuren kan tilläggas att alla åldersgrupper tyckte att tempot var för högt även om det var mest markerat för de äldre.¹⁷

Resultaten i dessa undersökningar bryter med föreställningen om det oavbrutna framsteget kopplat till ekonomisk tillväxt och ökande konsumtion. Kanske finns det därför en politisk tendens att skjuta dem åt sidan som "naiva" och alltför subjektiva. Men några motsatta resultat har inte gått att finna (vilket inte utesluter att de kan finnas). En sammanställning av välfärdsutvecklingen 1975-95 enligt "objektiva" levnadsnivåstudier (SCB-ULF) visar också på en rad negativa tendenser (sämre anknytning till arbetsmarknaden, ökade ekonomiska svårigheter, ökad psykisk ohälsa eller nervösa besvär etc). Även rapporterna om "välfärdsbokslutet" (som gäller 90-talet) visar på flera negativa tendenser (även om båda studierna också visar på positiva drag).¹⁸

¹⁷ För referens 1975 se (Sanne 1995). Data från 1995: Allensbacher Jahrbuch der Demoskopie 1993-1997, s 95

¹⁸ (SCB 1997). I denna presentation antas tendenserna likartade i rika länder, dvs ingen väsentlig skillnad i livsvillkorens utveckling mellan Sverige, Tyskland etc.

5. Sammanfattning och diskussion: det goda livet och uthållighet

Under de senaste femtio åren har enligt gängse mått konsumtionen tredubblats. I första hand kan det tillskrivas teknikutvecklingen (i bred mening). Dessutom beror det på ett ökat utnyttjande av energi och andra naturresurser – vi använder fler "energislavar" för att höja vår levnadsstandard – och en globalisering som utnyttjar låglönearbete.

Inom ramen för denna tredubbling har konsumtionen ändrat innehåll och inriktning eftersom förutsättningarna skiftat. Materiell konsumtion har gynnats av relativt sett sjunkande priser medan person-till-person-tjänster blivit dyrare. Därigenom har social konsumtion (främst vård, omsorg och skola) missgynnats eftersom skattenivån och därmed de tillgängliga resurserna inte hållit jämna steg med behoven. Denna ändrade inriktning har också ökat naturresursförbrukningen. Mätetalen för konsumtionen är också osäkra eftersom dess innehåll skiftat karaktär. Även vardagslivets karaktär med ändrade vanor och skiftande fördelning mellan inköp och eget arbete påverkar det som registreras som konsumtion.

Är en tredubblad konsumtion ett framsteg? Leder den mot det goda livet?

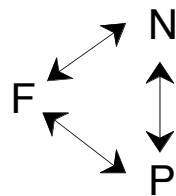
Det är frågor som hör till diskussionen om välfärdsmätningar. Det är rimligt anta att ett ökat konsumtionsutrymme betyder framsteg i form av ökade möjligheter att tillgodose behov och önsknings. Ett gott liv har dock andra sidor varav många snarare beror på samhällets organisation – hälsa, trygghet, social förankring. Det är sannolikt att människor idag skulle uppskatta mer av de missgynnade persontjänsterna snarare än ökad materiell konsumtion. Till det goda livet hör också etiska överväganden, t ex en upplevelse av att resurserna är rättvist fördelade och vetskapen att man lever så att det inte skadar andra, idag och i framtiden, t ex genom en uthållig livsstil.

Det är också viktigt att stora delar av den ökade konsumtionen inte är välfärdshöjande utan måste betraktas som defensiv, dvs avsedd och nödvändig för att motverka eller balansera försämrade villkor i omgivningen.

Det finns alltså inga skäl tro att människor skulle vara tre gånger nöjdare idag än 1950. Tvärtom visar studier av individuell livstillfredsställelse på en besvikelse eller ett missnöje med utvecklingen, åtminstone under de senaste 20-30 åren. Välfärdsräkningar – som utgår från objektiva mått på individers levnadsförhållanden – visade tydliga och ganska samfälliga förbättringar fram till ungefär 1975. Trenderna därefter pekar däremot åt olika håll – några på förbättringar men många på försämringar. Kopplingen mellan å ena sidan konsumtion och å andra sidan livstillfredsställelse och välfärdsindikatorer förefaller kort sagt att vara ganska svag i samhällen av vår typ. Det finns också många tecken av andra slag än enkäter på att många människor känner sig främmande för fenomen som hyperkonsumtionen och tempot i vardagslivet: sjukskrivningar, kulturella uttryck för missanpassning och protester.

Det problem som motiverar denna text är dock ett annat: att dagens konsumtion innebär en alltför hög naturresursförbrukning för en ekologiskt uthållig utveckling. Ansträngningar hittills för att effektivisera produktion och konsumtion har i allmänhet återtagits i form av en ökad volym. Tanken att konsumtionsvolymen skulle trefaldigas en gång till (dvs en niodubbling sedan 1950!) de kommande femtio åren måste betraktas som omöjlig.

Att konsumtionsvolym kunnat tredubblas de senaste femtio åren antyder hur stor förändringspotentialen är även de kommande femtio. Det betyder framför allt tekniska lösningar. Men för att kreativiteten i denna teknik ska leda i en uthållig riktning krävs en samhällelig styrning. Att utveckla teknik är kanske t o m ett mindre problem (och kommer inte att behandlas här) än att utveckla *rätt* teknik genom en samhällelig förståelse och en politisk struktur som styr i rätt riktning.

Figur 10. Tre aktörer: F-folket , P- den politiska klassen, N- Näringslivet

En enkel modell av samhället kan illustrera detta. Utvecklingen kan sägas bero på hur tre huvudaktörer agerar med och mot varandra: Folket (F), Näringslivet (N) och den Politiska klassen (P) – se figur 10! De tre aktörerna påverkar varandra så som pilarna i figuren visar för att bäst tillgodose sina egna intressen, t ex genom marknadsföring (N → F), lobbying (N → P), skatter (P → N, F) eller politisk handling (F → P). Även om det finns klassiska konflikter (t ex kapital/arbete, dvs N ↔ F) så hade aktörerna i stor utsträckning sammanfallande intressen när levnadsstandarden steg och välfärden byggdes ut: människor i gemen gynnades av bättre materiella förutsättningar (åtminstone upp till en punkt), näringslivet tjänade på en växande produktion och den politiskt styrande klassen kunde, tack vare växande skattebaser, erbjuda samhällsservice som väljarna uppskattade och därmed upprätthålla rådande samhällsordning.

Kraven på en hållbar utveckling innebär nya förutsättningar och spänningar mellan aktörerna. Näringslivet måste utveckla nya processer och produkter; kanske också begränsa produktionsvolymen. Politiken måste sätta villkor för tillväxten och ändå tillgodose människors förväntningar. Om vi antar att näringslivets mål är att ge avkastning och den politiska klassens mål att bevara sin ställning i den etablerade samhällsordningen så faller det yttersta ansvaret för en uthållig utveckling på den återstående aktören, människorna i samhället. Det kan de göra både som konsumenter (F → N, t ex genom köpbojkotter) och indirekt i politiken genom att verka för att staten skapar en lämpligt regelverk och kontroll (F → P → N, t ex beslut om återvinningssystem som åläggs producenterna).

I dagens allmänna retorik finns också en verbal uppslutning kring en hållbar utveckling från alla aktörer. Samtidigt är alla aktörer ambivalenta. Staten kan sägas visa ett

Janusansikte som innebär att medborgarna å ena sidan uppmanas att visa varsamhet om miljön. Å andra sidan verkar staten för att främja en allmän ekonomisk tillväxt, både med stöd åt näringslivet och med incitament för att människor ska arbeta och konsumera i största möjliga utsträckning. Medborgarna slits också mellan sin önskan att konsumera och vetskapen att detta inte är långsiktigt bra.

Samtidigt med denna fokusering i den politiska debatten på ekonomisk tillväxt blir allt fler medvetna om tillväxtens många negativa effekter. För att få detta att gå ihop kan det vara nödvändigt att åter påminna sig att politikens mest grundläggande uppgift i en demokrati ändå är att skapa välfärd för medborgarna. Vad välfärd – och det goda livet – innebär skulle åter behöva föras upp på den politiska dagordningen: hur viktigt är ökat välstånd/tillväxt i förhållande till de negativa följderna – inklusive ekologiska skador och risker – och jämfört med andra möjligheter, t ex en livsstil som innebär ökad fri tid?

Figur 11 Byggstenar för uthålliga framtidsscenarioer

Om en sådan granskning leder till en politisk kraft tillräcklig för att få effektiva styrmedel accepterade så kan en god, hållbar utveckling främjas på olika sätt; vi kan se det som byggstenar för framtidsscenarioer (figur 11):

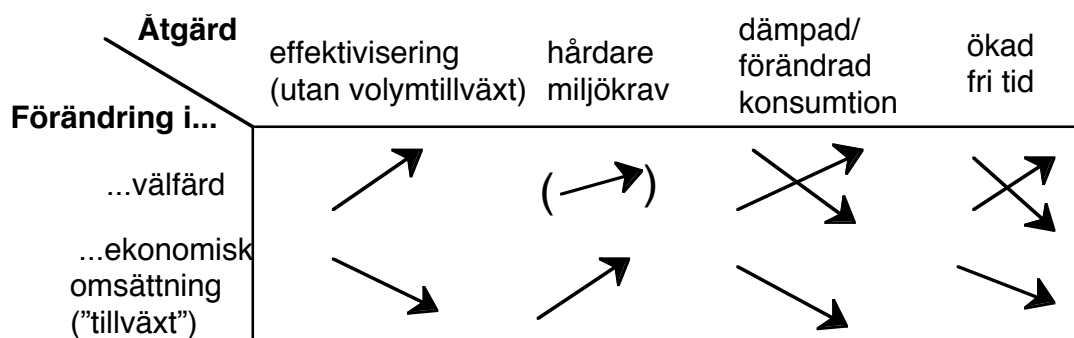
- Driv teknisk effektivisering i snabbast rimliga takt; detta är förhållandevis okontroversiellt eftersom det bör gynna alla parter
- Styr konsumtionen från de former som är mycket resurskrävande materiella varor. En satsning på vård, skola och omsorg skulle t ex vara gynnsam (men inte på alla tjänster; resor är t ex mycket resurskrävande).
- Föreskriv högre miljömässig kvalitet. Ett historiskt exempel är katalytisk avgasrening på bilar; ett framtida inom samma område kan vara vätgasdrift.
- Minska produktionen (och efterfrågan) genom att minska arbetsvolymen genom kortare arbetstid per anställd. Med lägre lön – om inte i absoluta mått så åtminstone

relativt fortsatt "full tid" – dämpas också konsumtionen. Ökad fri tid blir den enskildes välfärdsvinst.

Ett mer uthålligt samhälle som kombinerade detta skulle alltså kunna innebära att man på ett effektivare sätt tillverkade färre artefakter av högre miljömässig kvalitet – produkter med längre livslängd, både tekniskt och modellmässigt (i så måtto att de accepteras av köparna). Tillgången till nyttigheter kan också ökas genom sociala innovationer så att de kan brukas effektivare, t ex sambrukande och hyressystem. Teknik/pris-utvecklingen kan leda till att allt mer raffinerad teknik blir vanlig, inte minst för kommunikation, övervakning och styrning. Detta kan bli påverka formerna för omsorg, åtminstone på marginalen, eftersom persontjänster blir allt mer exklusiva – fjärrövervakning och vådrobotar prövas redan i Japan – men också för avancerat resurssparande genom att olika funktioner kan skraddarsys mer efter behoven. Av demografiska skäl *borde* dock fler samhällstjänster erbjudas men detta kräver att ett tillräckligt skatteunderlag skapas. Fritiden ökar och utnyttjas delvis med praktiska aktiviteter för att kompensera minskad (köpt) konsumtion och bortfallet av betalda tjänster.

Vad händer då med välfärd och ekonomi? Som figuren 12 visar kan konsekvenserna bli blandade. Ökad effektivitet bör ge lägre priser vilket betyder högre välfärd och samtidigt minskad omsättning (med samma produktionsvolym, dvs utan s k "rekyeffekt" (*rebound effect*), dvs att lägre pris leder till ökad volym). Högre miljökrav kan innebära högre tillverknings-, enhets- eller driftskostnad. Vid samma aktivitetsnivå skulle det registreras som en ökad konsumtion (men högre kostnader kan också dämpa aktiviteterna). Välfärdseffekten beror på brukarnas värdering: mindre om de bromsas i aktiviteter, högre om de uppskattar den högre kvaliteten.

Minskad arbetsvolym och dämpad konsumtion kan sägas vara två sidor av samma mynt; det leder till mindre tillväxt men ökad fri tid (kortare arbetstid), dvs både välfärdsförluster och välfärdsvinster. Mer omsorgstjänster torde uppfattas som en välfärdsvinst.

Figur 12. Konsekvenser i välfärd och ekonomisk omsättning av skilda scenariobyggstenar

Allt i allt visar detta hur välfärd och ekonomi kan tänkas gå skilda vägar. Den viktiga slutsatsen av hela analysen är att en väl genomförd politik för en uthållig utveckling inte behöver minska den framtida välfärden.

Det är inte omöjligt att om miljökraven ställs tillräckligt högt och efterfrågan styrs av kraftfulla ekoskatter (som också bidrar till skatteunderlaget för offentliga tjänster) så blir nettoeffekten att man registrerar en ökad ekonomisk omsättning trots att konsumtionen i materiella termer är oförändrad: vi skulle komma att leva på en ungefär likartad materiell standard men t ex bo, äta och transportera oss på sätt som, tack vare tekniska förbättringar, uppfyllde mycket högt ställda krav på resurssnålhet och miljövänlighet.¹⁹

Därmed skulle ett slags ekonomisk tillväxt bestå – vilket är tillfredsställande ur vissa perspektiv – även om den inte skulle betyda detsamma som idag. En fråga som återstår är ändå om hur långt människors framtidsansvar och vilja till förändring sträcker sig. Ambivalensen mellan att vilja se en framtida hållbar utveckling och önskan att slippa ändra sin invanda livsstil ska inte underskattas. Två aspekter av detta ska till slut beskrivas kortfattat: vårt samhälle som ett konsumtionssamhälle och "bekvämlighetskulturen":

I **konsumtionssamhället** är den huvudsakliga drivkraften bakom konsumerandet inte längre att tillfredsställa praktiska behov utan snarare social och psykologisk. Konsumtionen signalerar tillhörighet och avstånd i sociala grupper och bekräftar individens självbild (eller avsikt att förnya sig). Konsumtionen genomsyrar människors självförståelse ("jag konsumerar, alltså är jag") och präglar alla kulturyttringar, direkt eller indirekt. Konsumtion och marknadsföring har trängt in i varje aspekt av samhällslivet: media, idrotten, underhållningen, t o m skolan. I den tidiga konsumismen betraktades konsumenten ofta som manipulerad. Idag lyfter många snarare fram konsumentens "kreativitet" i sitt konsumerande: hur medvetet och skickligt hon förmår utnyttja marknadens utbud för att "skapa" sig själv.

Att ställa sig vid sidan av detta är näst intill omöjligt (vilket alla föräldrar vet när barnen tjuvar om att få samma kläder och prylar "som alla andra har"). Men djupast sett är konsumerandet ändå inte mer än ett medel för mål. I andra samhällen och epoker har status, titlar och positioner, berömmelse eller social uppskattning, på gott och ont, haft samma funktion att skapa distinktion mellan människor. *I princip* kunde de sociala och psykologiska behoven tillgodoses på andra sätt. I dagens situation återstår att så långt

¹⁹ Jag undviker alltså att ta ställning mellan dem som hävdar att den nya tekniken blir mycket dyrare och de som anser att den (i långa loppet) inte blir det. Motstånd mot teknikskiften bottnar ofta i snäva särintressen men kläs gärna (och ibland med skäl) i logistiska termer; det är trögt att byta system. Jag vill alltså inte bli dra några växlar på optimistiska förutsägelser utan anser att den goda teknologin bör utnyttjas även om den blir dyr och skulle den bli billig måste man vara beredd att dämpa tendenser till volymökning, dvs handskas med "rekyleffekten". Det är viktigt gå till botten med skillnaden mellan upplevd välfärd (som bland annat men inte enbart följer på materiell konsumtion) och registrerad ekonomisk utveckling (som är "tillväxt" om den är positiv – vilket inte nödvändigtvis betyder att ekonomisk tillväxt är positiv!).

möjligt styra konsumtionen i en hållbar riktning; det är t ex ingen omöjlig tanke att hållbar, klok eller t o m låg konsumtion kan få hög status i framtiden.

Ett andra fenomen värt att beakta är "**bekvämlighetskulturen**" som driver oss mot allt som sparar ansträngning, både fysisk och psykisk. Med ökande ekonomiska resurser väljer vi bilen framför cykeln, motorgräsklippare, hissen i stället för trapporna, fjärrkontroller (inte bara TV utan också garageporten etc). Några väljer samtidigt gymmet eller löparspåret för hälsans skull (men långtifrån alla vilket skapar nya sociala klyftor). Läkare varnar för framtida hälsoproblem – inte minst bland barn som enligt samstämmiga uppgifter rör sig allt mindre och får problem med övervikt och skador.

Det är naturligtvis inte så att "det var bättre förr" när de flesta var tvungna att slita fysiskt. Men idag förefaller vi överväldigade av bekvämlighetskulturens alla möjligheter. Det krävs en viljeinsats att inte försoffas trots att det är ekonomiskt och praktiskt möjligt. Många gånger finns en koppling mellan en ekologiskt bättre och en fysiskt sundare livsstil – att cykla till arbetet är ett utmärkt exempel. Det återstår dock att utveckla en sådan livsstil, inte minst bland barn, som motverkar "latmasken inom oss". Och därtill förmår hävda sig mot alla kommersiella intressen!

Referenser

- Gershuny, J. (1987): Daily life, economic structure and technical change. I: *International Social Science Journal*. 113.pp
- Jacobs, M. (1997): The quality of life: Social Goods and the Politics of Consumption. I: M. Jacobs (Ed): *Greening the millennium? the new politics of the environment*. Oxford, Blackwell.
- Johansson, S. (1970): *Om levnadsnivåundersökningen*. Stockholm, Allmänna förlaget.
- Popper, K. (1945): *The Open Society and Its Enemies*. London.
- Radetzki, M. (1999): *Återvinning utan vinning – en ESO-apport om sopor*. Stockholm, Ds 1999:66.
- Sandstedt, E. (1986): Den svårfångade välfärden. *Sociologisk Forskning*. 1986.
- Sanne, C. (1995): *Arbetets tid. Om arbetstidsreformer och konsumtion i välfärdsstaten*. Stockholm, Carlssons.
- SCB (1997) *Välfärd och ojämlikhet i ett 20-årsperspektiv 1975-95*. Stockholm, SCB.
- Stymne, S. (2000): *Measuring Sustainable Economic Welfare*, PhD-thesis Centre for Environmental Strategy. University of Surrey, UK.
- Veenhoven, R. (1991): Is Happiness Relative? I: *Social Indicators Research*. 24.pp 1-34

GÖTEBORG 2050
www.goteborg2050.nu